

Особливості участі релігійної організації-боржника у виконавчому провадженні

Є.О. Ятченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
цивільно-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У статті досліджено особливості виконання релігійними організаціями судових рішень майнового характеру в Україні. Приділено значну увагу розглядові питань стимулювання боржника-релігійної організації до виконання судових рішень, допустимості звернення стягнення на пожертвування, правового статусу поручителя. Проаналізовано норми законодавства України про релігійні організації та про виконання судових рішень з метою його вдосконалення.

В статье исследованы особенности исполнения религиозными организациями судебных решений имущественного характера в Украине. Уделено большое внимание рассмотрению вопросов стимулирования должника-религиозную организацию к исполнению судебных решений, допустимости наложения взыскания на пожертвования, правового статуса поручителя. Проанализированы нормы законодательства Украины о религиозных организациях и об исполнении судебных решений с целью его усовершенствования.

In the article the peculiarities of execution from religious organizations of the judicial property resolutions in Ukraine has been investigating. The great attention is devoted to pointing out of the questions aid to the debtor - religious organization in him execution of court resolutions, admission to execute on the donations, legal status of the surety. Ukrainian legislation norms about religious organizations and execution of court resolutions are being analyzed to improve.

Ключові слова: релігійна організація, релігійне об'єднання, виконання рішення суду, боржник, майно культового призначення, пожертвування.

Постановка проблеми

У нових соціально-економічних умовах розширюється коло юридичних осіб, які стають суб'єктами виконавчих правовідносин. При цьому, для окремих груп таких суб'єктів, зокрема релігійних організацій, характерним є те, що вони мають специфічний правовий статус у цивільних і господарських правовідносинах. Це впливає на визначення їхніх прав та обов'язків як суб'єктів виконавчих правовідносин.

Реалії сьогодення вимагають вироблення нового розуміння взаємовідносин органів державної виконавчої служби із суб'єктами виконавчих правовідносин, урахування особливостей кожного суб'єкта, пошуку додаткових можливостей для своєчасного, повного та неупередженого примусового виконання рішень релігійними організаціями. Такий підхід дасть змогу покращити стан виконання релігій-

ними організаціями рішень судових та інших органів. Нині ж, на жаль, відомі не поодинокі факти, коли релігійні організації не виконують рішення судів та інших органів.

Звичайно ж, що на релігійні організації, що стають сторонами або іншими учасниками виконавчого провадження, поширюються передбачені чинним законодавством загальні права та обов'язки. Однак, законодавець не забороняє релігійним організаціям, та іншим специфічним суб'єктам, мати у виконавчому провадженні додаткові або ж спеціальні права та обов'язки, використання яких повинно сприяти належному виконанню рішень судів та інших органів. Відповідно виникає потреба в теоретичному дослідженні специфіки участі релігійних організацій у виконавчому провадженні, виділенні спеціальних прав та обов'язків релігій-

них організацій як суб'єктів виконавчих правовідносин, що дасть змогу створити теоретичний фундамент для вдосконалення чинного законодавства в роботі з релігійними організаціями як суб'єктами виконавчих правовідносин та сприятиме державній виконавчій службі у виконанні рішень, передбачених законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у розроблення теоретичних положень про суб'єкти виконавчих правовідносин зробили вітчизняні науковці, зокрема: А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, О.Г. Жуковський, Р.В. Ігонін, М.П. Омельченко, О.Л. Сеньків, Д.М. Сибильов, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, К.В. Шкарупа, М.Й. Штефан, С.М. Штефан, С.В. Щербак та інші. Релігійні організації як суб'єкти цивільно-правових відносин стали об'єктом дослідження В.І. Борисової, О.В. Дзери, Ю.В. Кривенко, І.М. Кучеренко, О.А. Підпригори, В.Ф. Піддубної, В.Д. Фучеджі, Є.О. Харитонова, Є.О. Ятченка та інших. Із публікацій науковців, що вийшли друком останнім часом, слід виділити навчальний посібник, авторами якого є Р.В. Ігонін, К.В. Шкарупа, О.Л. Сеньків [1]. У цій праці розкрито теоретико-методичні та процесуально-процедурні засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження. Особливості відповідальності у виконавчому провадженні досліджують у своїх роботах К.В. Шкарупа [2, с. 63-65] та Є.О. Ятченко [3, с. 64-68].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На підставі теоретичних досліджень зазначених науковців про релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин і засади діяльності та відповідальності суб'єктів виконавчого провадження автор дослідить особливості участі релігійних організацій у виконавчому провадженні. На нашу думку, урахування особливостей участі релігійних організацій у виконавчому провадженні дасть змогу якщо не вирішити одразу проблему, то покращити стан виконання релігійними організаціями рішень судових та інших органів. Вироблення нового розуміння взаємодно-

син органів державної виконавчої служби із суб'єктами виконавчих правовідносин, зокрема релігійними організаціями, дасть можливість залучати останніх до активної участі у виконавчому провадженні.

Формулювання цілей статті

Метою публікації є пошук шляхів покращення стану виконання рішень судових та інших органів в Україні через виявлення та дослідження особливостей участі, надання додаткових прав та обов'язків релігійним організаціям у виконавчому провадженні, через залучення останніх до активної участі у виконавчому провадженні тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. зі змінами та доповненнями (далі – Закон про свободу совісті) релігійна організація як юридична особа користується правами та несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення) [4]. Оскільки, згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. зі змінами та доповненнями (далі – Закон) юридичні особи можуть виступати у виконавчому провадженні як стягувачами, так і боржниками [5, с. 8], то релігійні організації також можуть набувати статусу сторони у виконавчому провадженні.

Як було доведено раніше [6, с. 60-67], релігійні організації традиційно мали і мають особливий правовий статус суб'єкта цивільних правовідносин і власника майна. На думку автора, цей факт, тобто наявність особливого правового статусу у релігійних організацій, зумовлює особливості їх участі у виконавчому провадженні. Встановлена законодавцем у ч. 3 ст. 20 Закону про свободу совісті заборона накладення стягнення на майно культового призначення є підставою для встановлення обмеженої відповідальності релігійної організації за невиконання нею своїх зобов'язань [3, с. 68], при цьому дієздатність релігійної організації як юридичної особи не обмежується.

Відповідно до ч. 1 ст. 66 Закону в разі відсутності у боржника – юридичної особи, а релігійні організації в переважній більшості є юридичними особами, коштів у обсязі, достатньому для покриття заборгованості, стягнення звертається на інше майно, належне такому боржникові, крім майна, вилученого з обороту або обмеженого в обороті [5, с. 54]. Як було доведено свого часу автором, нерухоме майно релігійної організації, яке має виключно культове призначення, є обмежено обороноздатним об'єктом цивільних прав [7, с. 4], а тому може належати лише певному колу суб'єктів. Крім того, культова споруда, а іноді ще й інше майно релігійної організації, є майном культового призначення, а тому на нього не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів відповідно до вимог чинного законодавства. Слід урахувати і той факт, що звернення стягнення на інше майно релігійної організації, як правило, не дає можливості задовольнити вимоги стягувача в повному обсязі, оскільки майно звичайного вжитку, тобто не культового призначення, становить незначну частку майна релігійної організації, що спонукає до пошуку нових, нетипових шляхів вирішення проблеми.

У разі, коли у боржника відсутнє майно, на яке може бути звернено стягнення, виконавчий документ відповідно до вимог ст. 47 Закону повертається стягувачу з наданням останньому права повторно пред'явити виконавчий документ до виконання протягом установлених чинним законодавством строків. Відповідно, стягувачу залишається лише чекати, доки у боржника-релігійної організації з'являться кошти або майно некультового призначення, і повторно пред'являти виконавчий документ до виконання.

Однак, слід урахувати, що фактично основним джерелом фінансування діяльності релігійних організацій є пожертви громадян, переважно членів або учасників релігійної організації, які надходять постійно, причому, ураховуючи надходження попередніх періодів, можна спрогнозувати з певною похибкою надходження коштів у майбутньому. Релігійна організація, від-

повідно до вимог ст. 19 Закону про свободу совісті, може отримувати прибуток від виробничої діяльності, а тому не слід виключати й таке джерело надходження коштів. На думку автора, немає достатніх підстав говорити про повну відсутність можливості у релігійної організації виконати свої зобов'язання або ж про банкрутство релігійної організації. Отже, державному виконавцю не слід поспішати повертати виконавчий документ стягувачу, а шукати нові шляхи виконання рішення майнового характеру, у якому боржником виступає релігійна організація, в повному обсязі.

Основним питанням, яке слід з'ясувати державному виконавцю в ході виконання рішення, є наявність бажання у керівництва та учасників релігійної організації співпрацювати з органами державної виконавчої служби у виконанні конкретного рішення. У разі наявності доброї волі за заявою релігійної організації, відповідно до вимог ст. 36 Закону, державний виконавець може звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відтермінування виконання. У результаті можна досягти виконання рішення за рахунок надходження пожертвувань на користь релігійної організації, однак у дещо пізніші строки. Крім цього, законодавством допускається укладення між стягувачем і боржником мирової угоди, яка має бути визнана судом.

Чинне законодавство не забороняє власникові майна культового призначення самому відчужувати зазначене майно. За рішенням загальних зборів членів або учасників релігійної організації, культова будівля може бути продана іншій релігійній організації. За рахунок отриманих коштів можна задовольнити вимоги стягувача. Якщо ж ці вимоги менші від вартості культової будівлі, то залишаться кошти ще й для внесення орендної плати за використання культової будівлі в майбутньому. У такий спосіб також можна вирішити цю проблему.

Якщо ж керівництво релігійної організації обере шлях ухилення від виконання рішення, то державному виконавцю слід використати всі наявні важелі впливу на

боржника в особі його керівництва. Якщо керівництво релігійної організації не стане подавати або подасть державному виконавцю неправдиві відомості про доходи і майновий стан боржника, зокрема про стан надходження пожертвувань, то відповідно до ч. 1 ст. 90 Закону винні в цьому особи нести відповідальність у встановленому законом порядку (як правило, це накладення штрафу).

Значно складніше буде виконати рішення майнового характеру, якщо перестануть надходити пожертвування, а проводити примусове обкладання віруючих заборонено ч. 7 ст. 18 Закону про свободу совісті. Дійсно, пожертвування повинні бути добровільними, але виникає у цій ситуації питання про причини, з яких віруючі раніше готові були жертвувати певну суму для забезпечення діяльності релігійної організації, а потім перестали це робити. Можливо, на зміну рішення віруючими вплинула неналежна роз'яснювальна робота з боку керівництва релігійної організації чи самі дії зазначеного керівництва, які призвели до того, що релігійна організація стала боржником у виконавчому провадженні. Проте, вирішення цих питань є компетенцією загальних зборів релігійної організації.

Однак, слід урахувати і той факт, що без надходження певної суми коштів релігійна організація не зможе утримувати культову будівлю, сплачувати за комунальні послуги та й проведення іншої діяльності потребує коштів. Якщо ж у релігійної організації не буде надходжень протягом тривалого часу, то вона не зможе належним чином задовольняти релігійні потреби громадян, а отже, постане питання про доцільність її подальшого існування.

Згідно з ч. 1 ст. 729 Цивільного кодексу України пожертва є даруванням речей, у тому числі й грошей, для досягнення наперед обумовленої мети. У досліджуваному випадку цією метою може бути задоволення релігійних потреб громадян сповідувати та поширювати віру тощо. Відповідно до вимог ст. 730 зазначеного кодексу пожертувач має право здійснювати контроль за використанням пожертви, використання

її за іншим призначенням можливе лише за згодою останнього. Постає питання про можливість використання пожертвувань для задоволення вимог стягувача.

Як правило, пожертвування на потреби релігійної організації громадяни здійснюють шляхом дарування невеликої суми коштів, яка не перевищує двадцятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або 340 грн, а тому такі правочини вчиняються усно відповідно до вимог статей 206, 208 та 719 Цивільного кодексу України. Крім цього, відповідно до релігійних настанов, поширеною є процедура збору пожертвувань релігійними організаціями, за якої не видається можливим визначити, яку саме суму грошей пожертвувано конкретною особою (гроші громадяни кладуть до непрозорого ящика), а тому здійснення контролю за використанням коштів самим жертвувачем є досить проблематичним. Слід урахувати і той факт, що жертвувач, як правило, не деталізує мету здійсненої ним пожертви, надаючи в такий спосіб право використовувати кошти для потреб релігійної організації. У цьому разі, на думку автора, пожертвані кошти можуть бути використані для задоволення вимог стягувача, оскільки на релігійній організації-боржникові лежить обов'язок задоволення зазначених вимог, тому є потреба в отриманні відповідних коштів.

Якщо ж жертвувач укладає з релігійною організацією договір пожертви у письмовій формі, у якому конкретизує мету використання пожертви, скажімо, на сплату комунальних послуг, для обслуговування культової будівлі, проведення релігійною організацією конкретного заходу тощо, то відповідно до ч. 3 ст. 730 Цивільного кодексу України він має право вимагати розірвання договору про пожертву, якщо вона використовується не за призначенням. У цьому разі керівництво релігійної організації або державний виконавець повинні отримати згоду жертвувача на використання пожертви за іншим призначенням.

Слід зазначити, що релігійна організація є невідприємницьким товариством, в

якому члени, учасники та засновники не мають прав на майно релігійної організації та не відповідають за її зобов'язаннями. Зокрема, І.М. Кучеренко підкреслює, «що істотними ознаками товариств є те, що їх учасники не мають визначених законом об'єктів права власності та прав на майно таких непідприємницьких товариств і не несуть відповідальності за їх зобов'язаннями. Крім цього, їх члени не зобов'язані брати майнову участь у діяльності таких непідприємницьких товариств» [8, с. 173]. Дійсно, члени, учасники та засновники релігійної організації, згідно з чинним законодавством, не зобов'язані відповідати за борги релігійної організації. Однак, законодавство не забороняє у скрутні часи для релігійної організації підтримати її матеріально, якщо ж, звичайно, вони вбачають сенс у продовженні діяльності такої організації. Якщо керівництво релігійної організації бажає розрахуватись із боргами, то воно може звернутися до учасників або засновників організації з проханням про надання пожертвувань.

Стимулювати керівництво релігійної організації до активного пошуку шляхів задоволення законних вимог стягувача могло б доповнення ч. 4 ст. 16 Закон про свободу совісті пунктом п'ятим такого змісту: «у разі ухилення релігійної організації, яка є боржником у виконавчому провадженні, від вжиття належних заходів для задоволення законних вимог стягувача протягом шести місяців від дня відкриття виконавчого провадження». На думку автора, належними слід вважати заходи, які дають змогу протягом вказаного строку задовольнити вимоги стягувача не менше як на 20%. Якщо ж заходи, вжиті керівництвом релігійної організації для задоволення вимог стягувача, виявляться неналежними, то слід надати державному виконавцю право на звернення до суду про припинення діяльності релігійної організації-боржника.

Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону про свободу совісті в Україні діють релігійні об'єднання, до складу яких можуть входити релігійні громади, управління та центри,

монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади. Зазначені релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями) [4]. При цьому, як справедливо зазначає І.М. Кучеренко, чинне законодавство не визначає правового статусу релігійного об'єднання та не знає такого терміну, як «представлення». Об'єднання є одним із видів релігійних організацій, але права юридичної особи не має, оскільки юридичними особами є релігійні управління та центри, а не об'єднання окремих релігійних організацій, водночас самі релігійні центри та управління входять в об'єднання [9, с. 279].

Залишається невизначеною на законодавчому рівні роль релігійного центру (управління) у правовідносинах із релігійними організаціями, які входять до складу відповідного релігійного об'єднання, а також чи мають право ці релігійні центри як юридичні особи бути представниками релігійних організацій у виконавчому провадженні. Хто є реальним власником майна, що належить релігійним організаціям, які входять до такого об'єднання? Згідно з чинним законодавством таким власником слід вважати релігійну організацію як юридичну особу, але керівництво релігійної організації при вирішенні не лише духовних, а й майнових питань, здебільшого керується настановами керівництва релігійного центру (об'єднання).

На думку В.Д. Фучеджі, «центральні релігійні центри та управління є поручителями за грошовими зобов'язаннями релігійних громад та інших підпорядкованих ним установ» [10, с. 6], однак у чинному законодавстві такий підхід, хоча і має раціональне зерно, закріплення не знайшов. Якщо релігійна громада фактично є залежною від рішень керівництва релігійного центру, то чи не краще їй мати статус філії, відділення, представництва, а не юридичної особи? У такому разі релігійна громада наділятиметься майном юридичної особи, яка її створила, діятиме не на підставі власного статуту, а на підставі затвердженого релігійним центром положення, не виступатиме суб'єктом цивіль-

них правовідносин, а тому й не стане боржником у виконавчому провадженні.

Якщо релігійна організація набуває статусу юридичної особи, то майно повинно належати релігійній організації, релігійне ж об'єднання має право володіти лише тим майном релігійних організацій, яке вони добровільно передають об'єднанню, до якого входять, а також майном, набутим самим релігійним об'єднанням. Відповідно, не релігійні центри (управління), а релігійні об'єднання необхідно визнати релігійними організаціями та юридичними особами, релігійні ж центри (управління) розглядати як органи управління релігійного об'єднання. При цьому, автор підтримує думку, висловлену В.І. Борисовою, що орган юридичної особи – це інституційно-функціональний її представник. Вказаний орган повинен мати такі ознаки: законність створення; організаційна сформованість; прийняття рішень (здійснення повноважень) у межах компетенції [11, с. 99-100]. Отже, релігійна організація та релігійне об'єднання, до складу якого вона входить, є різними юридичними особами, кожна має власний статут, у кожній з них є свій орган управління тощо. Відповідно, представляти інтереси релігійної організації у виконавчому провадженні може інша особа, у тому числі й керівник релігійного центру, лише за наявності відповідної довіреності.

У разі, коли релігійне об'єднання виступило поручителем виконання зобов'язання релігійною організацією, воно має нести солідарну або субсидіарну відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 554 Цивільного кодексу України вид відповідальності поручителя встановлюється договором поруки. Відповідно до ч. 1 ст. 543 зазначеного кодексу в разі солідарного обов'язку боржників кредитор має право вимагати виконання обов'язку як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо, а тому на кожного з боржників оформляється окремий виконавчий документ, а державний виконавець відкриває окреме виконавче провадження [12, с. 27]. Релігійна організація стане боржником у одному виконавчому провадженні, а релігійне

об'єднання набуде статусу боржника в іншому, оскільки відповідно до ст. 8 Закону у виконавчому провадженні передбачено множинність лише стягувачів, а не боржників.

Якщо ж має місце субсидіарна відповідальність поручителя, то виконавчий документ оформляється на боржника, а поручителю кредитор зможе пізніше пред'явити вимоги лише в невиконаній боржником частині. Зрозуміло, що поручитель, у нашому випадку – релігійне об'єднання, також зацікавлений у належному виконанні зобов'язання боржником-релігійною організацією. Однак, залишається невизначеним правовий статус поручителя у виконавчому провадженні, оскільки він ще не набув статусу боржника, а у виконавчому провадженні, на відміну від цивільного процесу, не передбачено набуття статусу третьої особи.

Крім цього, слід зазначити, що укладення договору поруки може мати місце й після виникнення основного зобов'язання. На думку автора, заслуговує на окреме дослідження порядок укладення договору поруки після відкриття виконавчого провадження. Укладення такого договору може бути підставою для відкладення початку примусового виконання рішення, укладення мирової угоди тощо. Однак, і в цьому разі залишається невизначеним правовий статус поручителя, оскільки останній не є стороною або представником боржника, хоча й має юридичну заінтересованість у наслідках виконавчого провадження.

Пропонується надати поручителю права інших учасників виконавчого провадження, закріплені в ч. 4 ст. 12 Закону. При цьому, правовий статус поручителя та відповідні права слід надавати за умови, якщо поручитель не виступає представником боржника у виконавчому провадженні, оскільки поручитель має матеріальну заінтересованість у наслідках виконавчого провадження і його інтереси можуть не співпадати з інтересами боржника, а відтак ця особа не зможе належним чином виконувати обов'язки представника боржника.

Висновки

Виходячи із вищезазначеного, вважаємо за можливе зробити такі висновки:

1. Релігійні організації мають специфічний правовий статус у цивільних і господарських правовідносинах, що впливає на визначення їх правового статусу як суб'єктів виконавчих правовідносин. Урахування особливостей і специфіки здійснення статутної діяльності релігійними організаціями дасть змогу покращити стан виконання ними рішень судових та інших органів.

2. Як основні особливості участі релігійних організацій, які повинні враховуватися у виконавчому провадженні, слід розглядати:

1) установлену законодавцем заборону накладення стягнення на майно культового призначення за претензіями кредиторів;

2) той факт, що переважна більшість релігійних організацій має постійне джерело фінансування своєї діяльності, яким є пожертви громадян, переважно членів або учасників релігійної організації.

3. У разі, коли пожертвування на потреби релігійної організації громадяни здійснюють шляхом дарування коштів у невеликому розмірі, тобто на суму, що не перевищує двадцятикратного розмірові неоподаткованого мінімуму доходів громадян, такі правочини вчиняються в усній формі без деталізації мети здійсненої особою жертви, пожертвувані кошти можуть бути використані для задоволення вимог стягувача без отримання додаткової згоди жертвувача, оскільки на релігійній організації-боржникові лежить обов'язок задоволення зазначених вимог,

а відповідно, є потреба у релігійної організації в отриманні відповідних коштів для цього. Якщо ж жертвувач укладає з релігійною організацією договір пожертви у письмовій формі, в якому конкретизує мету використання пожертви, то керівництво релігійної організації або державний виконавець повинні отримати згоду жертвувача на використання пожертви за іншим призначенням.

4. Пропонується надати державному виконавцю право на звернення до суду із поданням про припинення діяльності релігійної організації-боржника у разі ухилення керівництва від вжиття належних заходів для задоволення законних вимог стягувача. Належними слід вважати заходи, які дали змогу протягом шести місяців задовольнити вимоги стягувача не менше як на 20%. Відповідно, слід доповнити ч. 4 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. пунктом п'ятим такого змісту: «у разі ухилення релігійної організації, яка є боржником у виконавчому провадженні, від вжиття належних заходів для задоволення законних вимог стягувача протягом шести місяців від дня відкриття виконавчого провадження».

5. Пропонується розширити коло учасників виконавчого провадження за рахунок включення до нього поручителя за зобов'язаннями боржника, надавши останньому права інших учасників виконавчого провадження, закріплені в ч. 4 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року. При цьому, недопустимим є надання одній особі правового статусу поручителя та представника боржника у виконавчому провадженні.

Список використаних джерел

1. Ігонін Р.В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження (теоретичні аспекти) : навчальний посібник / Р.В. Ігонін, К.В. Шкарупа, О.Л. Сеньків. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2010. – 204 с.
2. Шкарупа К.В. Особливості відповідальності у виконавчому провадженні / К.В. Шкарупа // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 63-65.
3. Ятченко Є.О. Окремі аспекти обмеженої майнової відповідальності релігійних організацій / Є.О. Ятченко // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2011. – Вип. 8. – С. 62-69.
4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – С. 283.

5. Виконавче провадження в Україні : збірник законодавчих актів / упоряд. О.М. Роїна. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 112 с.
6. Ятченко Є.О. Особливий статус релігійної організації як суб'єкта цивільних правовідносин та власника майна / Є.О. Ятченко // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 44. – С. 59-70.
7. Ятченко Є.О. Речові права релігійних організацій на майно культового призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є.О. Ятченко. – К., 2010. – 20 с.
8. Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / [Я.М. Шевченко, Ю.Л. Бошицький, А.Ю. Бабаскін, М.В. Венецька, І.М. Кучеренко та ін.] – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – 456 с.
9. Кучеренко І.М. Правове становище релігійних організацій / І.М. Кучеренко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип. 10. – С. 278-283.
10. Фучеджі В.Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.Д. Фучеджі. – Харків, 2006. – 20 с.
11. Борисова В.І. Органи управління юридичної особи як її інституціонально-функціональні представники / В.І. Борисова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 97-101.
12. Жуковський О.Г. Закон України «Про виконавче провадження» : Науково-практичний коментар / О.Г. Жуковський. – Харків : Одісей, 2011. – 280 с.